ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਥ ਵਾਪਸੀ

— ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ [@]

24 ਸਤੰਬਰ 1995 ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿੱਖ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ 24ਸਤੰਬਰ 1898 ਨੂੰ ਉਹ ਕੰਡਾਘਾਟ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਖੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਉਹ ਧੌਲਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਪਾਸੋਂ ਮਾਇਕ ਮੱਦਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹਰ ਆਮ ਅਤੇ ਖਾਸ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਲੇਖੇ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਨ ਘਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧ ਬੰਦਾ ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਚ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਦੀ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਪੰਥ-ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤਿ ਨੇ ਇਹ ਕਦੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਛੇਕਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੈਰੀ ਨੇ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਫਾਈਲ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਰਕਾ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਛਪਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਹੋਈ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਹੁਣ ਲੋਕ ਖਿਆਲ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਬੱਜਰ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਘੱਟ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਵਧੀਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਬੁਰਾਈ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਤੋਂ 103 ਸਾਲ ਬਾਦ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਥ ਵਾਪਸੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜੀਬ ਲੱਗੀ।

ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ - "ਅਜਬ ਖੇਲ੍ਹ ਦੇਖਿਆ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿੱਖ ਸੰਮੇਲਨ ਨੇ ਉਸ ਭਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਪੰਥ ਨੇ ਕਦੀ ਛੇਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਤਖਤ-ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।" ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, " ਪਰ ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਖੁਦ ਛੇਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ

@ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ.

ਸਭਾ ਨੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਮਰ ਭਰ ਉਹ ਪੰਥਕ ਸਟੇਜਾਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸੁਆਸ ਵੀ ਉਸਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਤਿਆਗੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਿਆ ਕਿਵੇਂ ਅਖਵਾਇਆ?

ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਆਖਕੇ ਕਿ ਰੋਮ ਦੇ ਪੋਪ ਨੇ ਗੈਲੀਲੀਓ ਨੂੰ ਮੁੜ ਈਸਾਈ-ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਸੋ ਬੁੱਧੀਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਉਂਜ ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਬੇਕਸੂਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉਤੇ ਛੁਡਾ ਕੇ ਲਿਆਏ ਹਨ ਕਿ ਪੱਕੀ ਰਿਹਾਈ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਾਬਾ ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਹੁਣ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁਹਰੀ ਆਗੂ ਹਨ। ਕੀ ਪਤਾ ਇਹ ਬੇਦੀ ਬਾਬੇ + ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਫਿਰ ਸੰਮੇਲਨ ਛੇੜ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁੜ ਛੇਕ ਦੇਵੇ? ਗੁਰੂਰੀਆਂ ਇਹ ਫੌਜਾਂ ਬੜੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿੱਖ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਈਸਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਆਣੇ ਹਾਂ।

ਮੈ ਕਲਾਸ ਦਾ ਟੈਸਟ ਲਿਆ ਤੇ ਪੇਪਰ ਚੈੱਕ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ 50 ਨੰਬਰ ਆਏ ਦੂਜੇ ਦੇ 55। ਜਿਸਦੇ 50 ਨੰਬਰ ਸਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਉਂ ਘੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਤੇਰਾ ਪੇਪਰ ਘੱਟ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਨੰਬਰ ਘੱਟ ਆਉਣੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਜੀ ਅਸੀਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਨਕਲ ਤਾਂ ਇਕੋ ਪਰਚੀ ਉਤੋਂ ਮਾਰੀ ਹੈ ਫਿਰ ਨੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕਿਉਂ?" ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਈਸਾਈਆਂ ਵਾਲੀ ਪਰਚੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਮਾਰੀ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਫਿਰ ਵੀ ਘੱਟ ਹਨ।

ਗੈਲੀਲੀਓ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾ ਪਰਚਾਰਕ ਸੀ ਨਾ ਨਿੰਦਕ। ਉਹ ਤਾਂ ਗਰੀਬ, ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਈਬਲ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਹਾਂ ਜੋ ਖੋਜ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਹੇਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸੂਰਜ ਦੇ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ

ਇਤਫਾਕਨ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ। ਉਂਜ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਉ ਭਾਵੇਂ ਰੱਖ ਲਉ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਸਾਇਣਕ ਕ੍ਰਿਆ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੀ। ਇਹ ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਤਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਗੱਪ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਉਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਮਚਾਇਆ ਵਾਵੇਲਾ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਗਾਨਾ ਖੱਪਖਾਨਾ ਸੀ। ਡਾਰਵਿਨ ਨਾਲ ਵੀ ਇਵੇਂ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਬੜਾ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੈਲੀਲੀਓ ਨੂੰ ਫਿਰ ਈਸਾਈ-ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਰਾਸੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - "ਭਾਈ ਤੇਰੀ ਔਰਤ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨੱਸ ਗਈ ਹੈ।" ਮਰਾਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ - "ਬੜਾ ਬੁਰਾ ਹੋਇਆ।" ਦੂਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ - "ਨਹੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੱਸ ਗਈ ਸੀ ਜ਼ਰੂਰ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਹੈ।" ਮਰਾਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹੋਇਆ।"

ਅਪ੍ਰੈਲ 1887 ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਉਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜੁਗਨੂੰ ਸੂਰਜ ਉਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਣ। ਜੁਗਨੂੰਆਂ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕਰਨੋ ਤਾਂ ਰੋਕਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹੱਕ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਉਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਬੇਈਮਾਨ ਮਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ —"ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਥ ਵਾਪਸੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਛੇਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਡਾਇਰ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਪਰ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਨੂੰਨਨ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਬੰਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਹੈ। ਸੋ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਨਮਾਨਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਡਾਇਰ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਕਲਮੰਦ ਨੇ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ।

ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਉਹੀ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਇਸ ਬੰਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲਈਏ।

15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1849 ਨੂੰ ਬਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ ਜਿਥੇ ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਉਤੇ ਜਾ ਪਈ। ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਦਸਵੀਂ ਕਪੂਰਥਲਿਉਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਉਚ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਉਸਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਸਿੱਖ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਰੰਗ ਲਿਆਈ ਤੇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜਭਾਰ ਸੰਭਾਲਣ। ਸੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਉਹ ਉੱਦਮੀ ਬੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਦਫਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਹੈ।

1879 ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੰਘ ਸਭ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਬਣਿਆ ਤੇ 1883 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸਨ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1884 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮਨਮਤ ਹੈ ਤੇ ਬੰਦ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬੇਦੀ-ਸਮਰਥਕ ਅੱਗ ਬਗੂਲਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਫਰ ਤੋਲੇ, ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਏ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਾਪੇ। ਦੂਜੀ ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਸਿੰਘ-ਸਭਾ' ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਿੱਖ ਸਿੰਘ ਸਭਾ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਫਲਸਰੂਪ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਧੜਾ ਧੜ ਅਸਤੀਫ਼ਿਆਂ

ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬੇਦੀ ਨੇ ਅਕਾਲਤਖਤ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਉਸਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ ਰਿਸਾਲੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਨਾਤਨੀ ਰੰਗ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਧ ਉਤੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਲੇਖ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਹੋ ਸ਼ੁਭ ਆਰੰਭ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਇਹ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਕਦੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਵੇਂ ਇਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਂਕਵੀ ਐਜ਼ਰਾਪਾਊਂਡ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈ ਇਸ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ:

ਦੇਵਤੇ ਪਰਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ
ਉਹ ਗਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਦੇ ਕਿਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਪੌਣਾ ਹੁਮਕਦੀਆਂ
ਅਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਸਰਕਦੇ ਹਨ।

ਹੁਮਕਦੀ ਪੌਣ - ਸਰਕਦੇ ਬੱਦਲ ਦੇਖ
ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਦੇਵਤੇ ਪਰਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।
ਉਹ ਗਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਦੀ ਸਾਥੋਂ ਦੂਰ...।
